

INLEIDING

Herman Roodenburg

Eer komen we op allerlei gebieden tegen. Historici, antropologen en volkskundigen hebben veel geschreven over persoonlijke eer en familie-eer. Maar we spreken evengoed van de eer van God, de nationale eer of de eer van streek, dorp of club, om slechts een aantal voorbeelden te noemen. Ook daar wordt onderzoek naar gedaan. De methoden zijn zeer verschillend: de ene onderzoeker richt zich op het rechterlijk archief, een ander op de filologische analyse van spot- en hekelvertelsels en weer een ander op het voetbalstadion, op de eer-gevoelens onder hooligans. Eer, zo is wel duidelijk geworden, is een uiterst plooibaar begrip, het kent talrijke empirische toegangen. Anders gezegd, er is haast geen begrip, waarvan de semantiek zo van context tot context verschilt, als juist het eerbegrip.

Tegenover die plooibaarheid staat ook nog eens een verscheidenheid aan theoretische gezichtspunten. Ieder die zich bezig houdt met het eerbegrip weet wat bijvoorbeeld Max Weber, Georg Simmel, Norbert Elias, Julian Pitt-Rivers of Pierre Bourdieu over het onderwerp geschreven hebben. We zullen telkens moeten nagaan welke van deze gezichtspunten het meeste inzicht verleent in het verschijnsel dat we onderzoeken. Is er sprake van enige congruentie of leiden ze vanwege hun specifieke uitgangspunten tot een al te beperkte of zelfs onjuiste interpretatie van het bewuste verschijnsel?

Vooral Weber is dikwijls aangevallen, omdat hij eer met traditionele samenlevingen verbond en daarbinnen nog eens

met de adel en de hogere burgerij. Het moderne onderzoek, dat grote moeite heeft met dergelijke moderniseringsperspectieven en de daarin vervatte dichotomieën, richt zich veel meer op de cultuur van alledag: het leven op straat, in de buurt, de kroeg en noem maar op. Ook daar wemelde het (en wemelt het nog steeds) van kwesties rond eer en schande. Evenmin wil het huidige onderzoek zich vastleggen op het 'traditionele' Europa, al zijn de negentiende en de twintigste eeuw vooralsnog matig bedeed.

In het algemeen kunnen we stellen dat het jongste onderzoek vooral gespitst op cultuur in de brede, antropologische betekenis van het woord, op kwesties van vorm (vormen, zoals de charivari, kunnen eeuwenlang voortbestaan maar steeds weer van inhoud veranderen, zoals ook het omgekeerde zich kan voordoen) en op processen van zin- en betekenisgeving. Dat laatste zien we bijvoorbeeld, waar moderne onderzoekers eer niet langer als een essentie of een persoonlijke kwaliteit beschouwen maar als een code, een complex en zeer veranderlijk regelsysteem dat in in de onderlinge omgang geconstitueerd wordt en op zijn beurt daaraan vorm en richting geeft. De aandacht richt zich zo op het procesmatige, op de wijze waarop onderlinge conflicten in dit medium, in dit systeem met zijn eigen regels van actie en reactie, werden omgevormd en hoe de betrokkenen hun strategieën overeenkomstig deze regels ontwikkelden.

Vooral onder de historici is de meeste aandacht uitgegaan naar de aantasting

an eer, naar smaad en belediging. Dat deels een historiografische ontwikkeling geweest. Het waren met name de strafrechtshistorici die, geconfronteerd met het eerbegrip in de rechterlijke archieven, aandacht vroegen voor de betekenis van eer en schande in het laatmiddeleeuwse en vroeg-moderne Europa. Daarbij wezen ze ook op andere dan de criminele archieven, bijvoorbeeld op de archieven van civiele rechtbanken en van een reeks infrajudiciële rechtsvormen, zoals de arbitrage en rechtsspraak van buurten, gilden, kerkeraden en van joodse religieuze gemeenschappen. Maar tegelijk is deze specifieke ingang, die van de 'gekwetste eer', ook uiterst vruchtbaar gebleken. Juist in deze (en ook in notariële archieven) kunnen de precieze acties en reacties - de gehanteerde woorden, gebaren en handelingen (inclusief fysiek geweld), de tijd en lokatie, de gekozen judiciële of infrajudiciële beslechting enz.- nauwkeurig in kaart worden gebracht. Zo wordt ons zicht geboden op het precieze functioneren van dit specifieke regelsysteem. Belangrijk is tevens dat dit onderzoek een van de belangrijkste argumenten is geworden in benaderingen die de sociale controle onder het 'ancien régime' niet van bovenaf willen bestuderen, vanuit de disciplineringsmodellen van Elias, Foucault of Foucault, maar juist van onderop, vanuit de toeëigening van alle disciplineringsmodellen.

Wie de recente literatuur doorbladert, merkt al gauw dat vooral in Duitsland veel en goed onderzoek is verricht. In

Nederland is de aandacht beperkt gebleven en dat geldt in nog grotere mate voor het Belgische onderzoek. Juist daarom valt het toe te juichen dat de redactie met dit themanummer het onderzoek naar eer, naar dit ten onrechte zo lang verwaarloosde verschijnsel, een duidelijke stimulans heeft willen geven.

Aanbevolen literatuur

DINGES (M.). Die Ehre als Thema der Stadtgeschichte. Eine Semantik im Übergang vom Ancien Régime zur Moderne. *Zeitschrift für Historische Forschung*, 16, 1989, p. 409-440.

DRIESSEN (H.). Een kwestie van mediterrane eer. *Volkskundig Bulletin*, 23, 1997, 3, p. 197-214.

KEUNEN (A.) en ROODENBURG (H.) red., *Schimpden en schelden. Eer en belediging in Nederland, ca. 1600 - ca. 1850*. Amsterdam, 1992 (themanummer van *Volkskundig Bulletin* 18 (1992), 3).

ROODENBURG (H.). Eer en oneer ten tijde van de Republiek: een tussenbalans. *Volkskundig Bulletin*, 22, 1996, 2, p. 129-148.

SCHREINER (K.) en SCHWERHOFF (G.) red. *Verletzte Ehre. Ehrkonflikte in Gesellschaften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit*. Keulen, 1995.

DE WAARDT (H.). De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. Een voorbeeld van interdisciplinaire aanpak. *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 23, 1997, p. 334-354.

"hoeresone, bouve, verradere, dief, comt uut als een valsch dief dat ghij sijt!"

BELEDIGINGEN IN HET GENT VAN DE LATE MIDDELEEUWEN, 1350-1500

Karl Crabbé

I. INLEIDING

Beledigingen vormen interessant studie-materiaal voor het cultuurhistorisch onderzoek van noties zoals 'eer', 'reputatie' en 'faam'. Peter Burke verwoordde het tien jaar geleden als volgt: "A subject which will probably seem trivial to most readers now was taken very seriously indeed by contemporaries; honour depended on it. Insults thus offer us a key to the history of mentalities or value-systems"¹. In het themanummer 'Schimpen en schelden. Eer en belediging in Nederland ca. 1600 - ca. 1850' van *Volkskundig Bulletin* uit 1992 stelden Annemieke Keunen en Herman Roodenburg vast dat sociologen, antropologen, taalkundigen, volkskundigen en juristen reeds lange tijd over beledigingen geschreven hebben, maar dat het thema nog nauwelijks historici en historisch antropologen inspireerde. Het thema werd eerder 'zijdelings en in het kader van onderzoek naar strafrechtpleging en criminaliteit' behandeld.

Inderdaad, bij de voorbereiding van deze bijdrage viel het ons op dat de schaarse historische studies over beledigingen vrijwel uitsluitend de vroegmoderne en moderne periode behandelen, met enkele uitlopers tot de 19de eeuw. Dat geldt trouwens ook voor het hoger geciteerd themanummer, waarin geen enkele bijdrage voor de middeleeuwse periode werd opgenomen. Het lijkt erop dat sinds kort vooral Franse mediëvisten zich voor de studie van 'eer' en 'beledi-

ging' interesseren. In november 1999 organiseerde de Universiteit van Reims een 'rondetafel' over het thema '*La renommée*'. De bijdragen werden gebundeld in het tijdschrift '*Médiévales*'². Recenter nog werd in Dijon een colloquium georganiseerd over de kleine criminaliteit van de middeleeuwen tot vandaag. In de eerder dit jaar gepubliceerde acta verscheen o.m. een bijdrage van Alain Saint-Denis over de bestraffing van verbaal geweld in de 12de en 13de eeuw³.

Een persoon voelt zich beledigd wanneer hem of haar in het openbaar eigenschappen of daden worden verweten die binnen de cultuur of groep waar hij of zij deel van uitmaakt, worden afgekeurd, stelt Hans de Waardt. Terecht merkt hij op dat samenlevingen onderhevig zijn aan verandering en dat de semantische inhoud van beledigingen zich eveneens wijzigt⁴. Het is dus duidelijk dat onderzoek voor de middeleeuwse periode zijn belang zal hebben om de bevindingen te vergelijken met gelijkaardig onderzoek voor andere periodes. In 1988 ondernam ik in het kader van mijn eindverhandeling geschiedenis een onderzoek naar verbaal geweld in de late middeleeuwen⁵. Dit artikel is op dat onderzoek gebaseerd, en wil vooral een licht werpen op de bronnen waarin sporen van verbaal geweld werden aangetroffen. We laten de bronnen en de tijdgenoot trouwens ook uitvoerig aan het woord. Op die manier hopen wij meer inzicht te krijgen in de verschillende

mogelijkheden die zich aanbieden voor onderzoek met betrekking tot deze periode. We selecteerden die gevallen waarin sprake is van een beledigend karakter bij de verbale agressie (niet alle types van verbaal geweld vallen onder het thema van belediging en smaad)⁶.

De Engelse antropoloog Julian Pitt-Rivers ontwikkelde in 1977 de volgende definitie van het begrip 'eer': "*Honour is the value of a person in his own eyes, but also in the eyes of his society. It is his estimation of his own worth, his claim to pride, but it is also the acknowledgment of that claim, his excellence recognised by society, his right to pride*"⁷. Het is vooral het verwonden van dit persoonsgebonden eergevoel dat wij in deze bijdrage centraal willen stellen. Het gaat vooral om scheldwoorden en laster. Om aan te tonen dat dit onderzoek ook in ruimere zin kan worden gevoerd, belichten we eveneens de roddel en laster. Ook meened komt aan bod, als een aparte vorm van smaad. Wat verbaal geweld tegenover hogergeplaatsten betreft, worden enkel die gevallen aangehaald waar de agressie een duidelijk karakter heeft. Het zal de lezer aan de hand van een beperkt aantal voorbeelden niet ontgaan dat het beledigend karakter niet los kan gezien worden van de omstandigheden waarin ze werden geuit⁸.

status, aanzien, reputatie, en de strijd om de eer spelen op talloze velden van interactie een belangrijke rol. Het aantal

mogelijke invalshoeken waaronder dit fenomeen kan worden geanalyseerd is buitengewoon groot⁹. Deze bijdrage is opgebouwd in drie delen. Vooreerst worden de belangrijkste informatiebronnen voor dit onderzoek besproken, als ook de instellingen die het bronnenmateriaal hebben 'voortgebracht'. In een tweede deel wordt een overzicht gegeven van een aantal types van verbale agressie. Tot slot besteden we ook aandacht aan de straffen die werden uitgesproken voor deze delicten.

II. INSTELLINGEN EN BRONNEN

Sinds 1301 was de Gentse *stedelijke overheid* samengesteld uit twee banken van 13 schepenen. De bevoegdheden waren op de volgende manier verdeeld. De schepenen van de keure stonden in voor het bestuur van de stad en voor de rechtspraak. De schepenen van gedeelte behartigden de erfenis- en familiezaken, hadden het toezicht op het wezengoed en traden op als verzoeners van de geschillen tussen de stedelingen. Vanwege deze laatste functie werden ze ook *paysierders* genoemd¹⁰.

Eenvoudig gesteld had men twee mogelijkheden om tot een oplossing te komen in een gerechtelijk geschil. Een misdadiger kon worden aangeklaagd bij de gerechtelijke autoriteiten waardoor een publiekrechtelijke procedure in werking trad: de beklaagde werd gearresteerd door de baljuw of zijn ondergeschikten

en de schepenen van de keure openden een rechtszaak. Vooraleer het zover kwam konden de partijen een privaatrechtelijke verzoening vragen bij de schepenen van gedeele¹¹.

Een meerderheid van de gevallen van verbaal geweld vonden wij terug in de 'Zoending-boeken' van de *schepenen van gedeele*¹². De verzoening is een plechtige overeenkomst tussen oorlogvoerende families waardoor de vete definitief wordt beëindigd, en een duurzame vrede voor de toekomst wordt gevestigd¹³. Deze verplichte verzoening was één der krachtigste middelen om de openbare rust tegen de uitpattingen van de wraakneming te vrijwaren¹⁴.

Het meest talrijk zijn de 'kleine zoendingen'. Hier is niet zozeer sprake van grote familiale vetes en de daarbij horende moordpartijen; meestal gaat het om particulieren of kleine bendes die sociale onrust veroorzaakten. In deze gevallen treffen we misdaden aan zoals slagen en verwondingen, huisvredebreuk en diefstal. Het is ook hier dat de verbale delicten aan bod komen zoals beledigingen, bedreigingen en valse beschuldigingen¹⁵.

Wat de criminele rechtspraak van de *schepenen van de keure* betreft, troffen we vooral materiaal in het 'Ballincbouc' aan. Dit register beslaat slechts een korte periode (1472-1531), maar is vooral belangrijk voor de ongemeen grote informatiewaarde. Waar de zoendingen meestal in vage bewoordingen zijn opgesteld, werden er bij de verbanningen veel meer details aan het perkament toevertrouwd. De *baljuwsrekenin-*

gen bevatten informatie met betrekking tot uitgaven voor tortuur, verminkingen en doodstraf, waar enkele gevallen van verbaal geweld aanleiding toe konden geven.

De archieven van de *Raad van Vlaanderen* bevatten onder meer de schriftelijke neerslag van de processen in eerste aanleg en in beroep. Ze zijn bijzonder interessant omdat ze volledige getuigenissen en veel detailinformatie bevatten, wat uiteraard het kwalitatief onderzoek naar verbaal geweld ten goede komt.

Na een veroordeling was er nog de mogelijkheid om genade te verkrijgen vanwege de *vorst*. Die genade werd verleend, in een remissiebrief. Deze remissiebrieven hebben heel wat deuren geopend naar kennis van en inzicht in aspecten van de sociale- en mentaliteitsgeschiedenis.

Niet alleen in archieven van de wereldlijke rechtbanken vonden wij sporen van verbaal geweld, ook de kerkelijke rechtspraak heeft zich over dat fenomeen gebogen. We hebben daartoe de rekeningen van de *Officialiteit van Doornik* doorgenomen¹⁶.

III. VERBAAL GEWELD IN HET LICHT VAN DE NOTIES BELEDIGING, EER EN ONEER

A. Schelden en belasteren.

Scheldpartijen en laster zijn kwantitatief het sterkst vertegenwoordigd binnen de verschillende types van verbale agressie. Men moet goed voor ogen houden

dat het leeuwenaandeel van de gevallen van belediging voor de schepenen kwamen in het kader van het verzoenen van meer dan één misdrijf. Het gaat zeer vaak om mensen die het beledigen gekoppeld hebben aan lijfelijk geweld en omgekeerd. Persoon A beledigt persoon B die A terstond een klap verkoopt. Dat is in essentie de 'structuur' van de meeste gevallen van verbaal geweld. Dat verbaal geweld wel degelijk bestraft werd is fundamenteel. Duidelijk aanduidingen vinden we reeds in de gevallen waar zelfs geen lijfelijk geweld aan te pas kwam. Men stelt dat van die beledigende woorden "grote onruste"¹⁷ en zelfs "groete manslacht of commenochte"¹⁸. En men wist waarover men sprak. Dikwijls vermelden de bronnen dat het vanwege die woorden was "dat dese saken [ernstige geweldpleging] oequamen"¹⁹, "dat spruutte ende toequam dat soe de smete ontfinc"²⁰ en dat "ghevecht begon"²¹. In de rekeningen van de Officialiteit werd een belediging behandeld "unde scandalum magnum evenit"²².

Fernand Vanhemelrijck stelt in zijn onderzoek over de criminaliteit in de ommanie van Brussel dat indien beledigingen aanleiding gaven tot gewelddaden, de dader wegens dat laatste werd gestraft en niet wegens 'injurie' dat een lichter vergrijp was²³. Dit kan misschien het geval geweest zijn voor Brussel, maar wat Gent betreft hebben we zeker niet dezelfde indruk. In de verzoeningen is het zo dat elke misdaad van elk der beide partijen werd bestraft. Verbaal geweld werd daar niet beschouwd als

zijnde een 'licht vergrijp', wel als een gevaarlijke aanleiding voor en oorzaak van gewelddaden. Ook in het Ballincbouc werd verbaal geweld in dezelfde zin beschouwd. Wij menen te kunnen stellen dat de rechters er niet vanuit gingen dat belediging een 'licht' vergrijp was. En de beteugeling van de verstoring van de orde nam niet weg dat ook met de gekrenkte eer van de 'slachtoffers' rekening werd gehouden. Trouwens de opvatting om iemand te straffen voor het 'zwaarste' vergrijp lijkt niet op te gaan voor de Gentse situatie. De schepenen van de keure verbanden de personen voor periodes van tien, en meestal van vijftig jaar. In de notities staat beschreven welke de misdaden waren die de verbannene had gepleegd. Maar op geen enkel ogenblik werd er ook maar één allusie gemaakt op de specifieke 'zwaarste' misdaad die hij of zij zou hebben begaan.

Rommekin Van Vossevelde, "del age de .xiii. ans ou environ" is op een namiddag in 1480 aan het spelen met Martkin Gramay, "eage de .xv. ans". "Advint que question et paroles se meurent entre ledit Rommekin et ledit Martkin a cause dudit jeu", en luttele tijd later trekt Rommekin zijn mes en vermoordt zijn speelgenoot²⁴. Het spreekt voor zich dat in een samenleving waarin mensen reeds van kindsbeen af in die mate impulsief reageren op enkele uitdagende woorden, hard werd opgetreden. Dat er vaak voldoende aanleiding was voor vechtpartijen was niet de enige reden waarom de beledigingen werden bestraft. Er was altijd een slachtoffer dat

door de beledigende woorden was gekwetst: "*daer hijne quetste met sinen ruden werden*". De beledigde voelde zich geraakt in zijn of haar eer. De woorden werden gezegd "*sonder cause ofte redene*", want hij of zij is "*van goeder fame ende van goeder name*" en "*van eerbaren levene*".

De beledigingen en scheldwoorden werden in de bronnen niet steeds letterlijk weergegeven. Pas vanaf het begin van de 15de eeuw en vooral naar het einde van die eeuw werd er letterlijk geciteerd. In veel gevallen beperkt de woordenschat zich dan ook tot "*messeghen*", "*sconfierlic toespreken*" "*oneerbaeric toespreken*" en "*qualic antieren*". Dat gebeurt dan met "*quade, herghe*", "*ontamelike*", "*blameerliken ende sconfierliken*"²⁵, "*despitenselike*"²⁶, "*vilaine*", "*orribelen*", "*al te uutmemente*", "*onpeersen*"²⁷, "*ruden*" en "*dorpen werden*"²⁸, "*harer*" of "*sinen eeren aengaende*". De klerk van de bajuw hield het vaak bij "*rudes parolles*". In de rekeningen van de Officialiteit werd er gesproken van "*verba male sonantia*", "*iniuriosa*", "*inhonesta*" over "*iniuriare*" met "*verbis atrocibus*".

Kenmerkend voor rechtstreekse beledigingen is dat zij vaak een 'zoeken' zijn om de krachten met de tegenstander te meten. Dat verbaal geweld was een soort van 'voorspel' om de tegenstander ook lijfelijk aan te vallen. R. Muchembled stelt dat mensen regels van interactie respecteren. Zelfs als ze mekaar niet kunnen uitstaan, kunnen ze mekaar niet zondermeer in de haren vliegen. Het verbaal geweld vormt in

dat geval de schakel die het hen toelaat naar de wapens te grijpen. Degene die de beledigende woorden uitspreekt tast het weerstandsvermogen van zijn slachtoffer af en dringt daardoor een vorm van superioriteit op. Zijn tegenstander kan dan daaraan toegeven of de handschoen oprapen²⁹.

Bij laster werd het slachtoffer onrechtstreeks beledigd. Laster heeft niet dat provocerende karakter, en is vaak veel doelbewuster, voorbedachter dan een scheldwoord dat men een tegenstander naar het hoofd slingert. Jan De Weert omschrijft in zijn 'Spieghel van Sonden' laster als volgt:

*"Dese sonde die moet sijn,
Als mi yemant gramscap doet,
Ende ic anders menen moet,
Ende mine gramscap niet can wreken,
Dan ic quaet van hen gaen spreken"*³⁰.

Katheline Vrients werd op bedevaart gestuurd vanwege de "*de quade, vule worde ende nyemaren die soe gheerne adde doen gaen met haren onrechte up Jan De Mesmakere (...) ende sijnen vadere*"³¹. Jan Van Der Pale werd veroordeeld voor "*tgheruchte dat hij maecte*"³², Pieter Van Den Houke "*omme tverhalen dat hij verhaelde*" op een tegenstander³³. Lisbette Bierman bracht Jan Houneweder voor de schepenen van gedeede "*daer hij se ghepijnt heeft te diffameerne*"³⁴. Het woord 'ghepijnt' illustreert op treffende wijze de emotionele schade die vaak groter is dan bij een rechtstreekse belediging. Lisbette Van Baesroden was tot voorwerp van spot gemaakt aangezien Hoste Bollaerd "*te*

*diversschen plaetsen ende steden vele sconfierlike ende blameerlike worde achter de vorseide Lisbette Van Baesroden ghesproken ende gheseit heeft groetelic harer heren angaende*³⁵. Jacop Soeteman belasterde Zegher De Jonghe daar *"hijne quaet lodder*³⁶ *scalt in de absencie van hem*³⁷. Alweer een mooi nuanceverschil met de rechtstreekse belediging: het gebeurt achter de rug om. De notie van lafheid treedt duidelijk naar voor. De laster schaadt de eer, de reputatie van de belaagde, maar is ook een oneervolle daad vanwege de belager. Een belediging die we eveneens aantreffen in de registers van de schepenen van gedeele is het verwijt van *"leughenare"*. De scribeent heeft het ook vaak over *"lueghenstrepem"*³⁸. *"Ghij liechter omme"*, zegt Jan De Grave tegen Jan Van Der Kercken³⁹. Katheline moest voor de schepenen verschijnen omdat ze tegen een aantal mensen had gezegd *"dat zij valsschelic deran loghen"*⁴⁰.

Binnen het geheel van scheldwoorden, beledigingen en lasterpraat vallen een aantal thema's te onderscheiden. Volgende indeling poogt slechts enkele richtingen aan te geven. Het is duidelijk dat een uitgebreider onderzoek een meer verfijnde typologie zal opleveren.

Het beledigen van de familie

Vele beledigingen raakten aan de eer van de familie in het algemeen. Adriaen Boenaert werd op bedevaart gestuurd omdat hij tegen Mathijs Haerman *"seide hij en wilde niet zijn van zulcken famen ende namen als deselve Mathijs was"*⁴¹.

Jan Van Der Kercken zegde tegen Hector De Troyere: *"het en was noynt goed dat vander Troyers kwam"*⁴². Men mag stellen dat quasi elke belediging de eer van de familie aanbelangt. Men is lid van een clan. Wanneer aan één van de leden werd geraakt, raakte men aan de gehele clan. Dat clangevoel werd sterker naarmate men de sociale ladder opklom. Verder was dat groepsbesef zo sterk, dat binnen een familie clans vetes konden uitvechten. Pieter Hoerinc werd veroordeeld tot het doen van een bedevaart naar Parijs en een openbare boetedoening ter ere van Jan Plattijn *"sinen broeder van der moederliken zijden in tghuent dat hij hem toesprac met sconfierliken werden voor haerlieder ghemeene maghe ende vriende"*⁴³. De omschrijving *"maghe ende vriende"* wijst hier duidelijk op het belang van het clan-gevoel. Het boterde blijkbaar niet tussen de leden van de familie Vitse uit Wetteren. Om niet nader verklaarde redenen kwam Griele Vitse naar de boerderij van haar broer en schoonzuster *"met eenen haumesse in haer hand"* en hakte er een omheining aan stukken. Jaquimine Vitse, de schoonzuster, zei daarop *"wat doet se ghedaen, het es quaet ghedaen, onze beesten zullen stagers loopen"*. Waarop Griele antwoordde *"met fellen monde ter presentie van goeden lieden toter vorseide Jaquimine, die een goed reynlic wijf was ende es van goeden levne, fame ende name, zwijght ghi zijt eene quade loddeghe ende veltvrouwe, met meer iniuriensen ende scoffierliken werden"*⁴⁴.

Het beledigen van de moeder

De moederfiguur werd bij scheldpartijen vooral onrechtsreeks beledigd, in die zin dat ze bij heel wat scheldkanonades werd betrokken, vaak in een seksuele context. "Seert huwer moeder ofte laetse mi zeerden", slingerde Martin Meeus zijn tegenstander in het gezicht⁴⁵, wat zoveel betekent als 'neuk je moeder of laat mij ze neuken'. Minder vaak gebruikte men een andere uitdrukking: "siere moedere gaen yhen"⁴⁶, wat op hetzelfde neerkomt. Een scheldwoord dat incest aanduidde was "maeghzerderighe"⁴⁷. Men moet er zich echter voor hoeden te veel letterlijke betekenis te hechten aan deze beledigingen. Het is vooral een emotioneel-psychologische factor die speelt. Joris Van Der Gavere: "hietene [Lieven De Wannemaker] gaen beschijten doen ziere moedere"⁴⁸. De provocatie werd erdoor ten top gedreven.

Zonen en dochters werden ook via hun moeder beledigd, vooral wanneer die een kwalijke reputatie genoot. "Hoeresone, ghij en weedt niet wie hu vader was", slingerde Heinric Van De Walle Martin Roucke toe⁴⁹. Katheline Van Den Bossche wilde Gillis Coelins het zwijgen opleggen en zei hem: "alsoe langhe moetti gaen sonder spreken als hu moeder ghync sonder brouc"⁵⁰. In deze twee voorbeelden is het niet uitgesloten dat de beledigende partij doelbewust reeds bestaande vermoedens en/of laster aanhaalde. De scheldwoorden "hoerenzone", "hoerenjong", "hoerinkind" en "bastaard" passen in dit kader, zij het met die belangrijke restrictie dat die woorden door het veelvuldig

gebruik aan betekenis hebben ingeboet en zonder enige aanleiding werden gehanteerd. Hier werd de toegesprokene rechtsreeks beledigd, zijn of haar moeder belasterd.

Moeders werden ook door hun eigen kroost beledigd. Een misdrijf begaan tegen zijn (er is in de bronnen enkel sprake van mannen) moeder werd als een vrij zwaar misdrijf aanzien. Het is "jeghen Gode, recht ende natuere"⁵¹. Het hoeft dan ook geen verbazing te wekken dat alle gevallen voor de schepenen van de keure werden gebracht en met verbanning gestraft. Wellicht was een vergrijp tegen zijn moeder niet verzoenbaar. Zo werd Adriaen Van Conincxdonc voor vijftig jaar verbannen "omme dat hi zijnder moeder zeere qualic, oneerbaerlic ende vylainlic toeghesproken heeft hooghe ende overlui"⁵². Dat "hooghe ende overlui" duidt nog maar eens aan hoeveel belang er werd gehecht aan hoe ver de belediging strekt, letterlijk. Een ruzie tussen twee individuen werd duidelijk anders ingeschat dan beledigingen 'en public'. Moeders werden ook belasterd door hun kinderen. Pieter Vanden Eechoute werd voor vijftig jaar verbannen "omme dat hij te meer stonden groote blameerlijke woorden ghesproken heeft achter zijn selfs moedere die eene goede eerbare vrouwe persoon es"⁵³. Het onderlijnen dat de betichte **zelfs** zijn eigen moeder belasterde toont aan dat dit als niet te tolereren werd geacht.

Het beledigen van de vader

Gillis De Bloc zei tegen Gheenkin Van

Den Dale "dat zijn vader an een galghe ghechnocht was"⁵⁴. Van alle doodstraffen was de opknoping aan de galg de meest oneervolle⁵⁵. Deze woorden hadden een 'explosieve betekenis'. De vader van Van Den Dale werd aangepakt (cfr. Moeders), en dan nog naar aanleiding van zijn ter doodveroordeling die op de meest oneervolle manier werd volbracht.

Het beledigen van de vader door een zoon kwam bijna niet voor. Tenminste, we vonden slechts één veroordeling, waarbij de beschrijving niet expliciet was.

Het beledigen van de vrouw

De eer van een vrouw was eveneens een belangrijk thema. Haar reputatie moet onberispelijk zijn. Het is dan ook zij die het bij beledigingen hard te verduren krijgt, rechtstreeks en onrechtstreeks. Men dient er ook rekening mee te houden dat een man makkelijk te schande werd gemaakt via de reputatie van zijn echtgenote. Het is trouwens niet overdreven te stellen dat dit zich ook uitbreidt tot de eer van een volledige familie. "Swighet, swighe", zei Pieter Van Den Dorene tegen Pierine De Peyer, "ic soude hu wel vele dincx segghen dat ghij bij nachte ten danse gaet, dewelke eender goeder vrouwe niet en betaemt als haer man uuter stede es"⁵⁶. Ook vrouwen onder elkaar hielden geen blad voor de mond. "Ghij mueght wel zwighen", zegde Katheline Van Elstlaer in een ruzie met Katheline Boels, "want ic hebbe hooren segghen dat ghij mesvoert van eenen kinde eer ghij huwedet"⁵⁷. Om

een vrouw te beledigen werd steevast verwezen naar haar vermeend onzedelijk gedrag. Mergriete Van Der Scuere werd beledigd door Jan De Ruide, maar repliceerde meteen: "ic en ben nicht meer houkin dan deghene die ghij thuwen huus hebt"⁵⁸. Lisbette Van Den Brouke werd op bedevaart gestuurd omdat ze naar Steffenie Wuekels geroepen had "dat so ware een spapenhoere ende de kinderen die so hadde spapen waren"⁵⁹. Wij hebben vastgesteld dat het thema van vrouwen die het met geestelijken aanlegden en omgekeerd een veel voorkomend thema was in de beledigingen. Wellicht werden geestelijken opgevoerd om het geheel nog spottender te maken.

Het seksuele leven van de vrouw was strikt aan banden gelegd. Haar een zedenloze levenshouding verwijten was dan ook dé manier bij uitstek om haar sociaal te isoleren. De straffen die daarvoor werden uitgesproken waren vrij zwaar. Joes en Jehanne Billet-Stouthals zaten nietsvermoedend thuis wanneer Gillis De Langhe "commen es (...) bij nachte ende ontijde cloppende up thuus ende utroupende Jehenne (...) de welke hij met ongheoorloofde woorden bla-meerde van harer eeren, zo dat zij met onghenouchten heeft moeten zijn van haren huus ende haer absenteren van haren man zonder cause, redene oft verdiente dertoe te hebbene, want de selve Jehenne andersins es van goeder fame, name ende eerbarer conversacie"⁶⁰. Hij werd voor vijftig jaar verbannen. Ook hier is het cumulatieve karakter van beledigingen zeer duidelijk.

Ook in de lasterverhalen is de vrouw een makkelijk en veelvuldig geplaagd slachtoffer. Mergriete Vanden Berghe ging rondvertellen dat Amelberghe Van Aeyeghem *"haer hadde laten joyeren van eenen persoon ende dat zoe met hem in stove ghezijn hadde tSente Baefs"*⁶¹. Wanneer Amelberghe te weten kwam dat dat over haar gezegd werd, nam zij wraak door te antwoorden dat *"Mergriete haer hadde laten joyeren van .vii. mans"*⁶². Het eerste gedeelte van deze casus heeft duidelijk tot doel te lasteren. Het tweede is een provocerende reactie. Mergriete Staessins was erin geslaagd Lisbette Van Hauwaert *"te bla-meerne (...) in tghuend dat zoe gheseit heeft, fame ende mare achter haer ghedaen gaen als dat de selve Lisbette was eene puppe, hoere ende snoere"*⁶³. Dat deze roddels hun effect niet altijd misten kan volgende casus illustreren. Elaert Roose had blijkbaar een oogje laten vallen op Cornelyken Barnagen, *"een kint ende eerbaer maeghdekin"*. Cornelyken wilde niet ingaan op de avances, waarop Roose besliste *"fame ende mare achter haer te doen gaen als dat haer bij zijnen toedoene ende cause diverssche goede huwelijcken ontseyt ghezijn hebben vanden ghonen die se gheerne thare eere ghehadt hadden"*. Roose hield het niet bij die roddels, maar dreigde er zelfs mee *"dat hij zijnen wille van haer (...) hebben zoude al waer zoe .vii. jaer in huwelijcke"*⁶⁴. Karel De Smet werd voor vijftig jaar verbannen omdat hij aan het adres van Mergriete Van Ghistel *"hooghe ende overluud gheseyt heeft, fame ende mare ghedaen gaen dat de voorsei-*

*de Mergriete, die een eersame maechdekin es zonder raproche, was eene quade hoere, thuerer eeuwegher diffame ende blamasie"*⁶⁵. Het was belangrijk om een eerbaar huwelijk te kunnen aangaan. De schade die men door die roddels toebracht troffen niet alleen het meisje in kwestie, maar ook haar familie, en naar gelang van het stadium van een verloving zelfs de eer van de verloofde en zijn familie. Men begrijpt dat lasterende woorden omtrent het seksuele leven en in het bijzonder de maagdelijkheid een gevaarlijk wapen waren. Het is zeer de vraag of een veroordeling door de schepenen van die ontorechte kwaadsprekerij nog veel goed kon maken. Een ander voorbeeld illustreert het gevaar dat uitging van deze aanvallen op de morele (seksuele) integriteit van de vrouw. Willekin Snauwaert dreigde er bij de dochter van Luuc Van Den Broucke mee *"dat hijse te scheernen driven souden ende zoe vele doen datse niet trauwen en saude"*⁶⁶. Dat men daarmee dreigde wijst erop dat de aantasting van de fysieke integriteit niet zo uitzonderlijk was. Huizinga beschrijft treffend hoe makkelijk oordelen werden gevormd, en hoe makkelijk de meest ongeloofwaardige verhalen geloofd werden. *"De middel-eeuwers (...)"*, stelde hij, *"konden geen ogenblik buiten de grofste valse oordelen, die onder de invloed van een partijgevoel een ongeëvenaarde graad van boosheid bereiken"*⁶⁷. Het is belangrijk ogenschijnlijk banale laster in dit licht te zien om zicht te krijgen op de werkelijke impact die deze verhalen konden hebben, zo bijvoorbeeld voor Jozine

Roffins van wie Lijsbette Van Bastelare ging vertellen dat zij *"een kint gheadt hadde twelke zoe verderven wilde met substantien"*⁶⁸.

Het beledigen van de mannen

De eer van de man werd op andere vlakken gekrenkt. Hij werd onder andere verweten voor *"dronckaert"*, *"verradere"*, *"valschaert"*, *"quade bruu"*, *"bouve"*, *"straetrovere"*, *"muetmakere"*, *"rabaut"* en *"vulspieldere"*. Drank, geweld, diefstal en valsspelen. Dat zijn de thema's waarin de man zich in zijn eer voelde aangetast. Dit brengt ons bij een bijzonder belangrijke locatie. De tavernes waren een criminogene factor bij uitstek. Ze waren centra van het sociaal-cultureel leven. Zakelijke transacties werden vaak in een herberg afgesloten; ze verschaften onderdak, ook aan mensen uit de laagste klassen die op zoek waren naar ruimte, warmte en brood bij gebrek aan wooncomfort. Drinken in gezelschap smeerde de raderen van een samenleving waarin hechte familiebanden en goede nabuurschap essentiële voorwaarden waren om te kunnen overleven⁶⁹. Heinric Boudins werd in 1406 door de schepenen van gedeele verplicht een bedevaart naar Parijs te doen ter ere van Willem Lammins omdat hij die laatste zwaar beledigde in een taverne *"daer hij sat ende dranc ende sturte Willems bier dat in sinen scoet liep ende lueghenstreeptene ende nam daer naer den pot metten biere ende ghoettene met allen in Willems scoet segghende dits in de scande van hu ende ic soude hu den pot up hu hoeft slaen"*⁷⁰. Op een avond

in de maand januari van 1420 *"zat ende dranc"* Jan De Wilde met enkele mannen samen *"ende droncken daer tot al spade in den nacht was en beghonsten te spreken van diverschen zaken"*. Jan De Wilde vroeg dan aan één van hen, Pieter De Vic, of hij geen zin had in een partijtje dobbelen, *"up twelke de voorseide Pieter De Vic hem verandwoorde rudelike ende onbestedelike zegghende neen hij, want den voorseide Jan hem tanderen tijden den terlinc ghewisselt hadde ende hem bedorven"*. Men voelt al aan wat de gevolgen waren. De Wilde, *"bescaemt zijnde, mids den ghonen diet hoorden ende eens deels beroert van bloede, nam den pot met den wijne omme den voorseiden verwerere [De Vic] dien op thooft te zetten of op de schoudren"* waarop De Vic de kans schoon zag om De Wilde met een mes neer te steken⁷¹. Vanzelfsprekend gingen in de kroeg spel en drank hand in hand. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat de spelers dikwijls in dronken toestand verkeerden, wat de baldadigheden ongetwijfeld mee in de hand werkte. *"Dit crisme van dobhelspele (...) is zoe detestable in rechte, dat de speelders gheen actie hebben te heeschene reparatie van injurien, die up hemluiden op spel ghedaen zijn"* noteert Philips Wielant⁷².

Vaak was diefstal het onderwerp van lasterlijke aantegingen. Jacop Baert werd voor tien jaar verbannen uit Vlaanderen o.m. *"omme dat hij gheseyt heeft met zijnen openbaren onghelijcke fame ende mare ghedaen gaen achter Janne Braem dat de zelve Jan zekere*

menichte van catteylicken goede, werdt zijnde totter somme van .C. croonen, ghestolen ende ghenomen hadde uut den huuse van Janne Baerts, svorseiden Jacops broedere"⁷³. Dierlay Vander Luere en Gillis De Preestre gingen "*contrarie der waerheden*" vertellen "*dat Jan Van Audenaerde was een ker-croovere ende dat hij den kelce van Sent Amiencappelle in Berchem ghestolen hadde*"⁷⁴. Claeis Claiszone ging over Clais Baertzone vertellen "*dat de selve Clais ghenomen soude hebben tghelt van Sente Joorijs ende dat ghehouden tzijnen proffijte*"⁷⁵. We hebben hier naar alle waarschijnlijkheid te maken met twee concurrenten binnen het Sint-Jorisgilde ⁷⁶. We mogen er van uit gaan dat Baertzone binnen de gilde een financiële functie bekleedde. Dat maakte het Claiszone makkelijker om hem in moeilijkheden te brengen. De man werd dus aangevallen op zijn integriteit als verantwoordelijke binnen het gilde.

Een tweede "beschuldiging" treft exclusief mannen. Beatrice Van Tielrode beschuldigde er Jacop De Vettere van dat hij haar dochter "*jeghen haren danc vercracht zoude hebben in thuis van de moedre vanden zelve Jacop*"⁷⁷. De weduwe van Gheeraert Van Den Venne ging met een gelijkaardig verhaal op ronde en vertelde dat Jacop Van Laeberghe "*haer voortijts verfortst ende bij crachte gheconverseert zoude hebben*"⁷⁸. Men kan zich voorstellen dat het voor de mannen in kwestie niet alleen neerkwam op een gekrenkte eer. Het hoefde niet tot een formele klacht te komen om redenen tot angst te hebben.

Een vrouw stond niet altijd alleen, en vond wellicht bij familie en vrienden enkele mannen die haar verkrachting zouden wreken.

Het beledigen van hoger geplaatsten

In de bronnen vonden we ook heel wat gevallen terug waarbij de belediging hogergeplaatsten betrof. We hebben het dan niet over majesteitsschennis, wat afzonderlijk werd behandeld. Bij de stedelijke autoriteiten was er vaak een directer contact dan met de vorstelijke overheden.

De ordehandhaving in de stad viel grotendeels onder de bevoegdheid van *de baljuw en zijn dienaars*. Zij waren het die door de straten gingen, die voor rust zorgden en indien nodig arrestaties verrichten. Zij werden vaak het slachtoffer van verbale agressie. Daneel Sersanders, baljuw van het Land van Waas, werd in 1479 door Bauwin Goessines "*scoffierlicke toeghesproken*". Goessines greep hem "*bijden boeseme zeggende dat hij hem steken zoude in zijn vleesch*"⁷⁹. Cornelis De Reepere, baljuw van Ruislede werd in 1484 tijdens een proces in de vierschaar door Karel Seys op een brutale manier aangesproken: "*Ghij en zijt niet weerdich bailliu te heetene! Gaet wachten de papen! Ghij en zijt niet goet genoeg omme blaerwachtere te zijne!*"⁸⁰. Het verwijt dat een baljuw niet bekwaam genoeg is kwam in de bronnen wel meer voor. Zo ook in de rekeningen van de Officialiteit waar een priester werd veroordeeld omdat hij van een baljuw had gezegd "*quod fuit inhabilis ad suum*

*officium exercendo*⁷⁸¹. Deze kritiek was wellicht niet altijd onterecht.

Voor de strafrechterlijke vervolging stonden de *schepenen van de stad* in. Men kwam echter niet onmiddellijk in contact met de schepenen. Degenen die het dichtst bij de bevolking stonden waren de *dienaars van de beide schepenbanken*. Zij waren dan ook meestal de eersten die het voorwerp van verbale agressie uitmaakten. "*Dienaers deser stede*" kregen "*quade ende oneerlicke woorden*" te horen "*ter cause van huerlieder officien*"⁷⁸². Jan Matte werd veroordeeld "*om dat hij eenen dienaere van scepnen van ghedeele qualic toeghesproken*" had en hem zelfs "*ghedreecht te smitene*"⁷⁸³. Boudijn Van Peyebrouc werd op bedevaart naar Trier gestuurd "*omme dat hij qualike toesprak scepnen bode die daer quam van scepnen weghe*"⁷⁸⁴.

Niet alleen werden de dienaars geviiseerd, ze kregen ook de beledigingen aan het adres van hun werkgevers te horen. Lyevin Vanden Kerckhove werd voor tien jaar verbannen omdat hij tegen de voorgeboden in het gezelschap van andere vrouwen ging opzoeken en omdat hij "*te dien cause ontboden zijnde van scepnen weghe bij hueren boden (...) hem vervordert heeft toeten zelve bode te zegghene dat hiere niet commen en zoude ter grooten cleenicheden ende versmaetheden van iusticien*"⁷⁸⁵. Lievijn Van West was gedagvaard, maar verkoos niet te gaan en ging "*in diverssche plaetsen voor vele ende notabele lieden*" zeggen "*dat hij met scepnen niet te doene en hadde*"⁷⁸⁶. In

de geest van die tijd stond het beledigen en slecht behandelen van afgezanten van een autoriteit gelijk met het beledigen van die autoriteit zelf⁷⁸⁷. Vandaar ook dat de straffen die werden uitgesproken vrij zwaar waren. Peter Burke kwam tot gelijkaardige conclusies bij zijn onderzoek naar beledigingen van meerderen door minderen in het veertiende-eeuwse Venetië⁸⁸.

Eens het proces van start ging werd er nog meer verbaal geweld gepleegd. Zowel de schepenen als de tegenpartij moesten het daarbij ontgelden. De tegenpartij werd soms "*dreeghelic, fellic ende oneerlic*"⁷⁸⁹ toegesproken. Dat het er erg aan toe kon gaan toont ons het geval van Jan De Sceppere die in 1478 voor vijftig jaar uit Vlaanderen werd verbannen "*omme dat hij staende in wette ghebannenen vierscharen daer hij te doene hadde jeghen partijen, gheseit heeft ende gheroupen met luuder stemmen ende ruude werden tot eenighen van den dienaren van scepnen die hem corrigierden van zijnder onghemanierteden die hij maecte ter presencien van heere van wette ende vele goede mannen in de zelve vierschare ic houde hulieden ende partie ende weere hulieden te zittene over tmaken vanden vonnesse!*"⁷⁹⁰.

In de bronnen uit het midden van de veertiende eeuw blijkt dat het voldoende was dat men iemand beledigde in het bijzijn van de schepenen om die schepenen meteen ook voor het hoofd te stoten. Er werden dan meestal twee bedevaarten opgelegd, één voor de beledigde zelf, en één "*in de here van Gode ende van scepnen*"⁷⁹¹ omdat het misdrijf

plaatsvond in hun bijzijn. Indien het dan tot een uitspraak was gekomen vormde de ontevredenheid de voedingsbodem voor nog meer verbale agressie, wat niet werd gedoogd zoals we hierboven reeds vermeldden. Een stadsbode die een Gentse poorter een brief met vonnis bracht, kreeg van de veroordeelde te horen *"dat al quaet ende valsch was dat men dede, ende hi scheet up tduerstec ende up allen de ghone diet ghegheven hadden"*⁹². Gillis Stoelins werd door de schepenen verbannen. De man was overduidelijk misnoegd en *"der Hogher Poort nederwaert gaende"* riep hij zijn ongenoegen uit zeggende *"dat al quaet ende valsch was dat de wet ghedaen hadde ende dat ment eer avont wel weten zoude, schinende dat hi uut was omme beroerte ende commotie te make-ne"*⁹³. We zijn ervan overtuigd dat vele *"quade"* en aanverwante woorden die aan schepenen werden *"gegeven"* in feite neerkwamen op tegenspraak. Waarschijnlijk namen velen daarbij geen doekje voor de mond en volgden inderdaad een aantal beledigende woorden die dan de bovenhand haalden en misschien wel het zwaarst doorwogen. Immers, bij louter tegenspraak werd bv. de schepen gekwetst in zijn 'beroeps'-eer, als de man dan nog eens als privépersoon werd beledigd was het hek helemaal van de dam.

Twee duidelijke gevallen vonden we in de 'Zoendingboeken'. Jan Asselin werd op bedevaart gestuurd naar Keulen *"omme dat hij scepenen vonnesse wederseide"*⁹⁴. Gillis Van Den Brouke moest naar Aigues-Mortes vertrekken

*"omme dat hij eenwaerf ende anderwaerf seide jeghen scepenen vonnesse"*⁹⁵.

Niet alleen stadsmagistraten voelden zich soms beledigd. Ook in de *kerkelijke rechtbank* werden rechters verbaal aangepakt. Maria Christiaens werd door de Officialiteit van Doornik veroordeeld *"quia scandalose locuta est de officiariis curie Tornacensis"*⁹⁶. Pieter Olivier werd met een boete *"quia intulit verba iniuriosa quibusdam arbitris ubi fuit ad audiendum eorum ordinationem"* bedacht⁹⁷. Jan Van Craeyneste werd door de Officialiteit in de ban van de kerk geslagen *"quia dixit quod littere excommunicatorie contra Andream, eius filium, in Vichta parrochianum et alie littere que in curia impetrantur sunt false"*⁹⁸.

Een andere groep hooggeplaatsten waren de *geestelijken*. Pieter Van Der Ghoten werd veroordeeld tot het doen van een bedevaart naar Tann (in Duitsland) omdat hij Cornelis Zeecrabbe, priester, had beledigd *"in tghuent dat hij gheseit heeft dat here Cornelis ghedaen hadde als een quaet valsch priester; dat hij niet weert en ware dat hij crune droughe of up de strate ghinghe ende dat hij weert ware dat men hem de crune af sloughe"* en hem op straat had aangevallen⁹⁹. Willem De Bossche werd door de Officialiteit een bedevaart naar St.-Hubert opgelegd *"quia irreverenter et inhoneste locutus est de statu sacerdotum proferendo plura verba obprobiosa"*¹⁰⁰.

B. Godslaster

Wielant geeft volgende definitie van godslaster¹⁰¹: *"Men verstaet blasphemie*

als men met een opgesetten wille quaet spreect vanden almuegenden God, die ons gescapen ende ghemaect heeft, ende daervan onsen wesen ense welvaert hebben". De bronnen hebben het over "quade, orribele", "zware, overtallijke", "vule ende onkerstelijke", "uutghesochte ende feele eeden" zweren, die "grootelicx zijn in blasphemien ende versmaetheden van Gode van hemelrijcke".

De godslaster vertelt ons over de verhoudingen die de mens heeft met zijn Schepper¹⁰². Personen die het aandurven God en het heilige te belagen, plegen een misdrijf dat rechtstreeks gericht is tegen de Goddelijke majesteit¹⁰³. Het blasfemereren werd theoretisch als een zeer zwaar misdrijf beschouwd, vooral ten tijde van de Capitularia. In de Late Middeleeuwen geraakten de strenge straffen (lees: doodstraffen) in onbruik en werden de godslasteraars tot straffen veroordeeld die in verhouding stonden tot de ernst van het vergrijp¹⁰⁴.

Hoe de Gentenaar in de vijftiende eeuw vloekte is niet zo duidelijk te achterhalen. De gezagsdragers/tijdgenoten waren van mening dat het woorden zijn "die niet een behoren ghenomt noch verhaelt te zijne"¹⁰⁵, en "elc kerstelic meynsche heynsen zoude te noemen"¹⁰⁶. Een groep van zes personen werd berecht omdat zij een herberg kort en klein hadden geslaan "int werpen van hueren potten ende breken van alle de croesen die zij ghecreghen consten, zweerende vele groote, zware ende orrible eeden, zo datter niemant met vreden bliven en mochte"¹⁰⁷. Jan De Weert bekloeg er zich over dat zijn tijdgenoten het vloeken

niet konden laten bij het spelen: "Soe swere ic vele quade eede, Ondancke ende vloeke Gode mede, Of sinen heileghen om enen penninch, Die ic verlies"¹⁰⁸.

Op vrijdag 26, maandag 29 en woensdag 31 januari 1481 aanschouwden de Gentenaren het trieste beeld van een man die op een slede lag vastgebonden en door een paard werd voortgetrokken terwijl de beul hem "te vele plaetsen up zijn bloot lijf met eenen gheloeyden ijse-re" bewerkte¹⁰⁹. Een trompetter zorgde ervoor dat het publiek dit niet kon missen. Hij werd vervolgens ter hoogte van het Vleeshuis aan de schandpaal gebonden waar de beul hem ten aanzien van de kijklustigen een stuk van de tong sneed¹¹⁰. Als apotheose werd Lodewijk Vander Linden voor vijftig jaar uit Vlaanderen verbannen. Dit alles "omme diverssche quade woorden ende blasphemie bij hem ghesproken in spite van Gode van hemelrike die zo groot zijn datse niet en behooren te lidenen zonder hoghe pugnacie"¹¹¹.

Men mag dit voorbeeld van de bestraffing van godslastering niet veralgemenen. Voor de door ons behandelde periode vonden wij weinig gevallen. Anderzijds vormt de tekst van Jan De Weert duidelijk een aanwijzing van de goede gewoonte van het vloeken. Wij sluiten ons dan ook geheel aan bij de analyse die Peter Burke maakte bij zijn onderzoek over godslastering in het vroegmoderne Italië. In verband met de houding van de autoriteiten wijst Burke op twee punten. Ten eerste: zij moeten meestal een oogje hebben toegeknepen

of liever een oor hebben dichtgehouden. Een paar pechvogels belandde voor de rechter omdat ze eenmaal iets hadden durven zeggen wat vele medeburgers vele malen ongestraft hadden kunnen doen. Men krijgt het gevoel, telkens wanneer men gerechtelijke verslagen uit de vroeg-moderne periode leest, dat iemand (misschien de verklapper) erop uit was deze personen te grazen te nemen door beroep te doen op wetten en regels die slechts af en toe werden toegepast. Ten tweede: als de zaak voor de rechter kwam behandelden de autoriteiten deze verbale handelingen (geheel ten onrechte naar zijn mening) als bewuste daden van agressie in plaats van als symptomen van chronische grofheid¹¹².

C. Majesteitsschennis¹¹³

In augustus 1465 plunderden de troepen van Karel de Stoute Dinant als vergelding voor beledigingen aan het adres van de hertog en zijn moeder¹¹⁴. De graaf van Charolais werd er luidop bastaard genoemd en een pop, die hem moest voorstellen, werd er in het openbaar verbrand¹¹⁵. Majesteitsschennis was niet toe te staan voor de vorst, terwijl het in de ogen van de opstandelingen niets meer betekende dan een uiting van afkeer tegen een vreemd en impopulair bewind¹¹⁶. Zoals hoger reeds aangegeven werd, is majesteitsschennis in het kader van dit onderzoek slechts gedeeltelijk op zijn plaats omdat deze problematiek het kader van "eer" "en" "oneer" overstijgt en een niet te onderschatten politieke dimensie had. We beperken

ons voor dit thema dan ook tot enkele voorbeelden.

Lodewijk van Male was in 1357 het voorwerp van "*groete, zware famen*" die Goessin Mulaerd "*dede loepen up*" hem. Hij werd daarvoor bestraft met een bedevaart naar O.L.Vrouw van Avignon, hij mocht niet meer terugkomen aan "*dessijde der Sommen*"¹¹⁷. Goessin Mulaerd was schepen van gedeele geweest in 1351¹¹⁸, eerste schepen van de keure in 1356¹¹⁹ en was in datzelfde jaar betrokken in het conflict tussen Lodewijk van Male en Brabant¹²⁰. We kunnen niet met zekerheid zeggen dat Mulaerd op één of andere manier heeft weten te ontkomen aan zijn straf. Wel kwam er voorlopig een einde aan zijn politieke loopbaan. In 1382 dook hij plots weer op aan 'dessijde' van de Somme als eerste schepen van de keure¹²¹. We hebben er het raden naar wat de lasterlijke taal aan het adres van de graaf inhield.

In 1426 belandde Jan Scotte op de schandpaal "*pour ce quil avoit dit tre vilaines et iniurieuses parolles sur le noble person de monseigneur le duc de Bourgoigne*" (Filips de Goede) en werd vervolgens voor vijftig jaar uit Vlaanderen verbannen¹²². Mathieu Uten Dale werd er in 1435 van verdacht "*davoir dit sur la personne de mon tres redoubte seigneur certaines paroles*". Hij bleef ontkennen, maar betaalde niettemin een boete van 96 lb¹²³. Pierkin Van Ghueteghem verging het in 1440 zeker niet beter wanneer hij tweemaal aan de foltertuiggen van de beul werd overgeleverd en gedurende drie dagen aan de

schandpaal werd vastgeketend "*davoir parle vilaines paroles sur Monsieur et sur Ma Dame*"¹²⁴.

D. Meineed.

"*Dat VIII ghebod gaf God Moses: 'Falsum testimonium non dices', datmen dus in dietschen legghen: dune en salst gheen valsche orconde segghen*"¹²⁵. Deze definitie van Jan De Weert duidt aan dat het plegen van meineed en het geven van een valse getuigenis eveneens als een vrij ernstig misdrijf werd beschouwd. Dat is trouwens vandaag ook nog zo. De ernst van dit misdrijf rust op twee principes. Enerzijds was de verantwoordelijkheid van een getuige die een verklaring aflegde vrij groot, van zijn woorden hing het verloop van verdere gebeurtenissen af. Anderzijds is het zo dat die verklaringen werden afgelegd onder eede, waardoor de getuige zich beriep op wat wij zo algemeen mogelijk als 'hoger principe' ter staving van zijn oprechtheid noemen. In de Middeleeuwen is dat hoger principe God. L. Maes meent dat meineed gelijk werd gesteld met godslastering¹²⁶. Wij twijfelen er niet aan dat er redenen kunnen aangevoerd worden om die stelling hard te maken, maar wat de door ons beschouwde periode betreft durven we dergelijke expliciete uitspraak niet doen. D. Berents spreekt over het feit dat het afleggen van een eed een religieus element in zich had¹²⁷, zonder dit evenwel in verband te brengen met godslaster. De gevallen van meineed vonden we uitsluitend in de baljuwsrekeningen

terug. De terminologie was vrij beperkt. Er werd gesproken van "*un faus serement*"¹²⁸, of van een "*fauls tesmoignage*"¹²⁹.

IV. DE BESTRAFFING VAN VERBAAL GEWELD

A. De opgelegde bedevaart

Bij het verzoenen van conflicten legden de paysiers een bedevaart op aan de partijen die elkaar kwaad hadden berokkend. Deze bedevaart was een soort van garantie en tegelijk het tonen van de oprechtheid omtrent de verzoening door boete te doen voor wat men mekaar had aangedaan. J. Van Herwaarden kent aan de opgelegde bedevaart een driedelig karakter toe: de veroordeelde was enige tijd verwijderd buiten de gemeenschap waarbinnen hij zijn delict had gepleegd. Het bezoek aan de heilige plaats stelde hem in staat zowel voor zichzelf, als voor de gelaedeerde, als voor de gemeenschap te bidden en het aflaatstelsel betekende dat dit bidden niet alleen een devotioneel effect, maar ook een zeker geestelijk nut in enigszins concrete vorm opleverde, omdat ook voor anderen aflaten konden worden verworven¹³⁰.

Het te bedevaart gaan kon ook worden afgekocht. De schepenen van gedeede beschikten over een uitgebreide tarieflijst waarin 177 bedevaartsoorten in geld werden omgerekend. De som die dan moest worden betaald werd verdeeld tussen de partijen ter wille van wie de bedevaart was opgelegd: 'de gelaede-

deerde partij' en de stedelijke overheid. In het kader van verbale misdrijven werden deze bedevaarten opgelegd voor rechtsreekse beledigingen, laster, en één enkele keer voor majesteitsschennis. De laster werd nog bijkomend met een openbare boetedoening bestraft.

B. De openbare bede om vergiffenis

De meest eenvoudige vorm van boetedoening was een publieke vernedering, de schuldige opgelegd wegens 'aanstotelijk misdrijven'¹³¹. In het kader van verbale misdrijven werd deze straf opgelegd aan hen die andere personen in het openbaar hadden beledigd en aan degenen die lasterlijke woorden hadden gesproken. De veroordeelde moest deze straf op een welbepaalde dag uitvoeren. Meestal was dat "up eenen zondach oft anderen feesteliken dach": "up palmenzondaghe", "in onser vrouwendaghe alven houste"¹³², "in onser vrouwen daghe lichtmesse", "in Sente Jansdaghe" en "in de sijncxendaghe". Het uur waarop dit moest gebeuren werd altijd in de ochtend vastgesteld: "smorghens tusschen den vijf ende den zes hueren", "tusschen de .viii. ende .ix. huere voor der noenen", "tusschen den .ix. ende .x. hueren voer der noenen". De boetedoening kon op verschillende locaties plaatsvinden. Ofwel moest men "in processien"¹³³ naar een kerk gaan en daar "metter processien van der hooftmessen"¹³⁴ meegaan. Een tweede locatie was de plaats waar de beledigingen waren geuit: "in de ghebuerte daer hij de worde seide"¹³⁵ en daar een soort van boeteprocessie houden "van den eenen

hende van der straten toten andren"¹³⁶ of "in scepenen camere"¹³⁷ indien de beledigende woorden tijdens een geding en in aanwezigheid van de schepenen waren uitgesproken.

Een man "bloetshoefts"¹³⁸, en een vrouw "bloetsoevens, ontgurt in haren roc"¹³⁹ moesten daar "gheleet van .ii. boden van der stede"¹⁴⁰ "ter presentie van scepenen"¹⁴¹ of "voer de maghe ende vriende ende de ghebuere die" de beledigde persoon "ghelieven sal der bi te hebben"¹⁴² "toot den ghetale van .x. of .xii. personen"¹⁴³ de beledigde persoon om vergiffenis vragen. Meestal noteerde men in het register de bede om vergiffenis in de indirecte rede. Men moest daar zeggen dat men er "qualic ende valschelich an loech" en dat men de beledigende woorden "seide ute quader hatyen ende gramscepen, sonder verdiente"¹⁴⁴. In het geval van twee vrouwen bijvoorbeeld moest de kwaadspreekster "hooghe ende overluidt bidden hare dat soet haer vergheven wille"¹⁴⁵, "omme de minne van Gode"¹⁴⁶ en zeggen dat zij "an hare noyt en sach anders dan .i. goeder vrouwe"¹⁴⁷. Een enkele keer noteerde men de bede in de directe rede: "alzulcke worde als ic ghesproken hebbe uwer eeren aengaende, die zijn mij leet. Biddu dat ghij se mi vergheven wilt"¹⁴⁸.

Aan deze laatste straf werd doorgaans een bedevaart toegevoegd. Het kwam ook voor dat de veroordeelde werd verplicht "eene torche van .xii. ponden was weghende" te kopen en deze in de kerk waar hij de schuldbekentenis moest doen achterlaten "omme den heleghe

sacramente mede te lichtene"¹⁴⁹. In de uitspraken van de Raad van Vlaanderen werd er ook melding gemaakt van het bijkomend laten maken van "*eene ghe-laesvenistre*" ter waarde van een bepaalde som¹⁵⁰. Deze straf was duidelijk bedoeld om de veroordeelde publiek te vernederen. De straf bracht geen zware financiële of lichamelijke pijn met zich mee maar had wel aanzienlijke psychologische gevolgen. De straf had een religieuze dimensie, maar het was zeker niet met overtuigde religieuze bedoelingen dat die straf werd opgelegd. Het was eerder de bedoeling om de gevolgen van de kwade trouw ongedaan te maken door de kwaadsprekers een publieke verklaring te laten afleggen. Op die manier werd het kwade ongedaan gemaakt, formeel tenminste. Het feit dat men in het openbaar vergiffenis moest vragen aan de beledigde persoon moest de 'kwade tong' een ultieme psychologische klap toebrengen. Men moet zich immers voorstellen dat het volk maar al te graag zo'n 'feest' bijwoonde en het schamper gelach niet lang uitbleef. Dat openbaar karakter had ook tot gevolg dat de scène minstens enkele dagen in de herinnering van de mensen bleef, waardoor de veroordeelde nog een tijdje achtervolgd werd door de schande. In die zin zou men deze boetedoening ook kunnen omschrijven als een ontorende straf.

C. De verbanning

De verbanning was naast de opgelegde bedevaart de straf die het meest voor verbaal geweld werd uitgesproken. Voor

de periode na 1472¹⁵¹ werden de veroordeelden verbannen uit het graafschap Vlaanderen. Het ging telkens om tijdelijke verbanningen waarvan de termijn tien of vijftig jaar, en bij uitzondering drie jaar bedroeg. De oorsprong van de verbanning is in dit verband niet onbelangrijk. R. Van Caenegem leidt de tijdelijke verbanning af uit de organisatievorm van de stedelijke gemeenschap: een vereniging van vrij toetredende, rechten en plichten krieggende, medewerkers, die op een bepaald territorium gevestigd was. De leden die niet meewerkten of de samenwerking saboteerden werden gestraft met uitsluiting uit de vereniging¹⁵². Dit element, gekoppeld aan het verbaal geweld, wijst dus heel duidelijk op de ernst van dit vergrijp. We moeten hierbij goed voor ogen houden dat de veroordelingen meestal sloegen op ernstige vormen van verbaal geweld.

Een frappante vaststelling is het feit dat zowat 95% van de namen die in het Ballincbouc staan genoteerd "*gheroyeert*" waren, d.w.z. doorstreept, wat erop neerkomt dat de verbanning was beëindigd. Dat betekent niet dat de termijn was volbracht, maar wel dat de veroordeelde de straf werd 'kwijtescholden'. Die kwijtschelding gebeurde naar aanleiding van een politiek belangrijke gebeurtenis door het verkrijgen van genade, door het afkopen van de straf, of door vervanging door een andere straf. Het kwam voor dat de familie van de veroordeelde naar de schepenen van gedeelte stapten met het verzoek om de veroordeling om te zetten in een verzoel-

ning waarbij de veroordeelde zich ertoe verbond zich in het openbaar te verontschuldigen. Ook de vervanging van de opgelegde straf door een bedevaart kwam voor. Zijn familie stond borg voor het correct naleven van de overeenkomst. Deze praktijk trad tijdens de laatste decennia van de 15de eeuw in voege.

D. Onterende straffen

De schandpaal

Het op de schandpaal plaatsen van een veroordeelde - "*mettre ou pillory*"¹⁵³, "*au pellarin*"¹⁵⁴, "*au pilloris*"¹⁵⁵, "*pillorieren*"¹⁵⁶, "*int pillorin stellen*"¹⁵⁷ - was een bijkomende straf voor meenedigen, godslasteraars en kwaadsprekers die de autoriteiten hekelden. De schandpaal stond op een houten of stenen verhevenheid, waarop de veroordeelde door de beul werd vastgeketend opdat de bevolking hem beter zou kunnen zien¹⁵⁸. Gedurende één¹⁵⁹ tot drie dagen¹⁶⁰ stond de veroordeelde daar als voorwerp van spot. De autoriteiten verwachtten ook dat er genoeg mensen kwamen opdagen om de spot te drijven met de ellendeling die aan de paal was vastgeketend en dit terwijl elk van hen die erop toekeek ooit kans had om hetzelfde lot te ondergaan. Men ging ervan uit dat men de mensen zou afschrikken, maar tegelijkertijd werd de schandpaal een soort attractie waar het volk naar toe gelokt werd. In verband met verbaal geweld was het gevaar niet denkbeeldig dat men uit naijver 'tegenstanders' dat lot kon laten ondergaan. Dat laatste geldt trouwens niet alleen voor de straf van de schandpaal.

Strafstenen dragen

Het dragen van zware strafstenen werd opgelegd aan al te loslippige vrouwen. Met de stenen om de hals moesten zij een heel parcours afleggen terwijl het publiek toekeek en de veroordeelden uitjouwde¹⁶¹. Het was eigenlijk een subsidiaire straf voor wie de opgelegde boete niet kon of wilde betalen¹⁶². Voor Gent hebben we in de door ons onderzochte bronnen geen enkel dergelijk geval teruggevonden.

Waarschijnlijk behoorde het opleggen van deze straf niet tot de Gentse gewoonten. Wijzen we opnieuw op het openbaar karakter van de straf: enerzijds om de vrouwen in kwestie te krenken, anderzijds om de bevolking erop te wijzen dat de betrokkenen niet te vertrouwen waren.

De mand

Over de 'mand' hebben we in de ons voorhanden zijnde literatuur niets teruggevonden. Deze straf, waarbij men de veroordeelde "*in de mande stelde*"¹⁶³ ("*pendu en la mande*"¹⁶⁴) werd aan godslasteraars opgelegd. We troffen deze straf negen maal aan in de baljuwsrekeningen tussen 1434 en 1485. De beul ontving als loon xx s.p., voor "*de mand ende de coorden*"¹⁶⁵ en voor "*autres necessitez*"¹⁶⁶ moest xii s.p. worden betaald. Dat zijn de enige gegevens die we terugvonden m.b.t. deze straf. We stellen ons hierbij voor dat de veroordeelde op een openbare plaats (?) in een mand werd opgehangen, ten aanschouwen van de volksmenigte. Op deze straf volgde, blijkens noteringen in

het Ballincbouc, een verbanning voor vijftig jaar¹⁶⁷.

De Put

In 1498 werd Symoen Van Ostoepe verbannen voor het plegen van geweld tegen vrienden en familie "ende diversche oryble eeden omme twelke ghij in de put verclaerst hebt gheweest te ligghene"¹⁶⁸. Dit is de enige vermelding in het Ballincbouc. De literatuur verschaft ons evenmin aanduidingen over welke straf het hier zou gaan. We nemen aan dat het om een (publieke) erestraf ging.

Lijfstraffen

Eerder dan een eigenlijke straf, was het folteren (de tortuur) een ultieme poging om verdachten tot bekentenissen te dwingen. Tientallen mensen werden "mis a question et examine"¹⁶⁹ onder meer voor verdenking van meened¹⁷⁰, godslasteringen¹⁷¹ en beledigende woorden aan het adres van de overheden¹⁷². Men kon tot driemaal toe¹⁷³ aan een foltersessie worden onderworpen. Dat mensen voor 'louter' verbaal geweld op de pijnbank werden gelegd, wijst ons inziens op het belang dat aan sommige van deze delicten werd gehecht. Tortuur was 'slechts' het voorspel op verdere lijf-, ere- en vrijheidsstraffen.

De verminking of het doorsteken van de tong - "perchie la langue"¹⁷⁴, "de tonghe duerstac" - of het afsnijden van de tong - "raccourchie la langue" - was een verminkingsstraf voor godslasteraars. Deze werden getroffen in het orgaan dat hen de mogelijkheid had verschaft de Schepper woordelijk te beledigen. Deze

straf werd ook toegepast op mensen die de autoriteiten hadden gehemeld en daardoor tot oproer hadden aangezet¹⁷⁵. Toch hebben we de indruk dat dit laatste slechts in tijden van crisis daadwerkelijk werd toegepast. Deze straf werd meestal gevolgd door een verbanning¹⁷⁶.

Het brandmerken - "flastier"¹⁷⁷ - gebeurde met een gloeiend ijzer - "dun fer chaut"¹⁷⁸. Het brandmerk werd toegebracht in het aangezicht - "au visage"¹⁷⁹ - en meer bepaald op het voorhoofd¹⁸⁰ of op de wang - "a son maisel"¹⁸¹. Het brandmerken werd ook 'sleutelen' genoemd, aangezien men hiervoor gebruik maakte van een sleutel - "dun clef"¹⁸² -, oorspronkelijk de stadssleutel. R. Van Caenegem spreekt bij deze straf van een verminking met publiciteitsbedoeling¹⁸³. Deze verminking werd opgelegd aan wie een valse getuigenis had afgelegd, en moest er de mensen op attent maken dat de gebrandmerkte in kwestie een niet te vertrouwen persoon was.

V. TOT SLOT

Uit wat voorafging mocht blijken dat de middeleeuwse bronnen voldoende materiaal aanreiken om toe te laten op termijn een interessante studie rond het thema 'eer' op te zetten op basis van de beteugeling van verbaal geweld.

Wij konden voor Gent niet rekenen op veel normatieve bronnen. Het lijkt echter geen twijfel dat dit voor een uitgebreider geografische ruimte zeker wel het geval zal zijn. Wij verwijzen in dit

verband graag naar het onderzoek i.v.m. verbaal geweld dat Alain Saint-Denis ondernam aan de hand van diverse charters¹⁸⁴.

Aan de hand van de talrijke casussen werd geprobeerd een typologie op te stellen van vormen van verbaal geweld in de middeleeuwen. Tussen belediging, laster, provocatie, meened e.a. vormen liggen soms belangrijke nuanceverschillen. Een andere typologie die kan worden opgesteld heeft betrekking op de inhoud of het onderwerp van de beledigingen. Het is duidelijk dat mannen en vrouwen op een verschillende wijze beledigden en belasterden en ook op een andere manier beledigd/belasterd werden. Bij vrouwen stond vooral de seksuele integriteit centraal. Wanneer Hans de Waardt in zijn artikel over de historische antropologie vermeldt dat volgens een wet in Latijns Amerika uit de koloniale periode de eer van de familie direct samenhangt met de kuisheid van de vrouwelijke leden van die gemeenschap, opent dit interessante perspectieven voor vergelijkende analyses¹⁸⁵. Bij verbale agressie tussen mannen is het duidelijk dat de beledigingen andere accenten meekregen. Er is dus sprake van een 'mannelijke' en een 'vrouwelijke' eer.

In het algemeen dient ook te worden onderstreept dat de buurt, de herberg, de straat en de ruimte in de onmiddellijke omgeving van iemands voordeur, plaatsen waren die zowel de functie hadden van de arena waar de strijd om de eer werd uitgevochten, als die van theater waar de toeschouwers de gelegenheid kregen om het sociale drama mee te

beleven. Hans de Waardt merkt terecht op dat wanneer een onderzoeker wil begrijpen waarom bepaalde handelingen op een bepaalde plaats en op een bepaalde manier werden uitgevoerd, hij zijn bronnen moet onderzoeken op de symbolische waarde die de acteurs aan de ruimte gaven en op het rituele element van hun handelingen¹⁸⁶. Ook voor dit aspect bieden de bronnen voldoende informatie¹⁸⁷.

Wat de verbale agressie ten aanzien van hogergeplaatsten betreft, lieten we in de inleiding al verstaan dat de casussen met voorzichtigheid dienen te worden behandeld. Heel vaak is het "kwetsende" karakter van de belediging ondergeschikt aan de omstandigheden waarin ze werd geuit. De autoriteiten traden nl. vaak streng op tegenover alles wat maar enigszins als kritiek in de oren klonk. Het gaat dan niet meer om een persoonsgebonden eer, maar wel om de eer van de functie die door de hogergeplaatste werd bekleed, zelfs om het respect van de instellingen¹⁸⁸. Wij zijn van mening dat dit een thema is wat best afzonderlijk wordt uitgewerkt. Zo is meened een vorm van verbaal geweld die exclusief behoort tot misdrijven met een grote symboolwaarde. Godslaster en majesteitsschennis zijn een overtreffende trap van het beledigen van hogergeplaatsten. Wat ons bij godslaster vooral is opgevallen is het eerder geringe belang dat deze vorm van verbale agressie heeft in vergelijking met andere vormen van verbale aantasting van de eer, tenminste, voor de door ons onderzochte ruimte en periode¹⁸⁹. Voor de majes-

teitsschennis gelden dezelfde opmerkingen als deze geformuleerd bij het beledigen van hogergeplaatsten.

Uit het overzicht van de verschillende vormen van bestraffing van verbaal geweld mocht blijken dat in de middeleeuwen met belediging zeker niet licht werd omgesprongen. In zijn artikel over beledigende woorden in de middeleeuwen stelt Alain Saint-Denis vast dat beledigingen één van de meest voorkomende en regelmatig en zwaar bestrafte misdrijven was⁹⁰.

De overheid hoedde er zich voor einde-loze vetes te laten ontstaan. Om meer geweld te voorkomen werd van bij het prille begin opgetreden om een escalatie van zichzelf steeds overtreffend geweld te voorkomen. Het functioneren van een schepenbank die zich met het verzoenen van partijen inliet, spreekt in dat opzicht boekdelen.

De straffen hadden vaak een publiek karakter. De kwaadspreker diende zijn slachtoffer in het openbaar herstel aan te bieden. Tegelijk werkte de bestraffing ontierend voor wie ze onderging. Bij het onderzoek naar 'eer' is het niet onbelangrijk daar aandacht aan te besteden.

NOTEN

Afkortingen: ARA (Algemeen Rijksarchief, Brussel), RAG (Rijksarchief Gent), SAG (Stadsarchief Gent).

1. BURKE (Peter). *The historical anthropology of early modern Italy. essays on perception and communication*. Cambridge, Cambridge University Press, 1987, p. 96.
2. Médiévales. *La renommée*, nr. 24, 1993.
3. SAINT-DENIS (Alain). *La punition des mauvaises paroles aux XIIe et XIIIe siècles*. In: GARNOT (B.). *La petite délinquance du Moyen Age à l'époque contemporaine. Actes du colloque de Dijon 9 & 10 octobre 1997*. Dijon, Éditions Universitaires de Dijon, 1998, p. 403-416.
4. DE WAARDT (Hans). De geschiedenis van de eer en de historische antropologie. *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, 23, 1997, 3, p. 338.
5. CRABBE (Karl). *Verbaal geweld in de Late Middeleeuwen. Gent, 1350-1500. Van taal naar mentaliteit*, Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1990 (promotor: Walter Prevenier).
6. Zo bijvoorbeeld bedreiging, vervloeking, rumoer, opruiende taal, enz.
7. DE WAARDT (Hans). *Op. cit.*, p. 337.
8. Dit werd ook duidelijk toen we onze aandacht richtten op de beteugeling van verbaal geweld binnen de ambachten. Een goed en genuanceerd begrip van deze laatste materie vraagt om een eigen kader en wijkt zodoende teveel af van het hier te behandelen thema.
9. DE WAARDT (Hans). *Op. cit.*, p. 335-336.
10. PYLYSER (Luc). *De activiteit van de Gentse 'Paysiers' aan de hand van de zoendingboeken (1350-1360)*. Gent, RUG, onuitgegeven licentiaatsverhandeling, 1966, p. 13.
11. NICHOLAS (David). Crime and punishment in fourteenth century Ghent. *Revue belge de Philologie et d'Histqire*, XLVIII, 1970, p. 294.

12. SAG, reeks 330. Deze registers zijn bewaard vanaf 1349 tot 1551, het jaar waarin voor laatst zoendingen werden opgelegd.
13. VAN CAENEGEM (R.C.). *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de IXe tot de XIVe eeuw*, Brussel, Verhandelingen van de Koninkl. VI. Acad. Voor Wetensch., Lett. en Schone Kunst. Van België, Klasse der Lett., 19, 1954, p. 280.
14. *Ibid.*, p. 308.
15. PULYSER (Luc). *Op. cit.*, p. 13
16. We hebben indertijd dankbaar gebruik mogen maken van de transcripties van Dr. Monique Vleeschouwers-Van Melkebeek.
17. SAG, Jaarregisters van de schepenen van gedeede, Zoendingboek (voortaan afgekort als Z), 330, 1, f° 39.
18. SAG, Z, 330, 1, f° 320.
19. SAG, Z, 330, 7, f° 360v°.
20. SAG, Z, 330, 13, f° 345v°.
21. SAG, Z, 330, 1, f° 39v°.
22. VLEESCHOUWERS-VAN MELKEBEEK (M.). *De rekeningen van de Officialiteit van Doornik*, nr. 14992.
23. VANHEMELRIJCK (F.). *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de Late Middeleeuwen, tot het einde van het Ancien Régime (1404-1789)*. Brussel, Verhand. van de Kon. Acad. voor Wetensch., Lett. en Schone Kunst. van België, Klasse der Lett., XLIII, 97, 1981, p. 260.
24. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 67.
25. *Schofferich* : smadelijk, beledigend, eerrovend.
26. *Despijt* : smaad, minachting
27. *Onpeys* : onrust waarin men iemand brengt, leed dat men iemand aandoet.
28. *Dorpelijc* : schandelijk
29. MUCHEMBLED (R.). *L'Invention de l'homme moderne. Sensibilités, moeurs et comportements collectifs sous l'Ancien Régime*. Parijs, Fayard, 1988, p. 253.
30. DE WEERT (Jan). *Nieuwe Doctrinael of Spieghel van Sonden*, Uitgegeven door JACOBS (J.H.). 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1915, pp. 248-249.
31. SAG, Z, 330, 1, f° 205.
32. SAG, Z, 330, 1, f° 311v°.
33. SAG, Z, 330, 7, f° 271v°.
34. SAG, Z, 330, 13, f° 252v°.
35. SAG, Z, 330, 14, f° 155v°.
36. *Lodder* : wellusteling, schoft, gemeene vent.
37. SAG, Z, 330, 14, f° 247.
38. SAG, Z, 330, 7, f° 360v°. *Leughenstrep*: iemand voor een leugenaar uitmaken.
39. SAG, Z, 330, 26, f° 289.
40. SAG, Z, 330, 26, f° 289.
41. SAG, Z, 330, 24, f° 631.
42. SAG, Z, 330, 26, f° 285.
43. SAG, Z, 330, 14, f° 251v°.
44. RAG, Raad van Vlaanderen, 7510, f° 14v°-15.
45. SAG, Z, 330, 24, f° 163v°.
46. SAG, Z, 330, 20, f° 358. *Hien* : besla-pen.
47. SAG, Z, 330, 18, f° 401. Het woord "maech" duidt op een bloedverwant.
48. SAG, Z, 330, 36, f° 150.
49. SAG, Z, 330, 36, f° 152v°.
50. SAG, Z, 330, 20, f° 310.
51. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 81v°.
52. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 116.
53. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 45.
54. SAG, Z, 330, 24, f° 624.
55. MAES (L.). *Vijf Eeuwen Stedelijk Strafrecht*. Antwerpen, De Sikkel, 1947, p. 395.

56. SAG, Z, 330, 29, f° 589v°.
57. SAG, Z, 330, 25, f° 177.
58. SAG, Z, 330, 23, f° 388v°. Het woord 'houkin' als dusdanig vinden we niet terug, wel bestond er de uitdrukking **enen ene blauwe hoike aenhangen**: iemand tot een bedrogen echtgenoot maken.
59. SAG, Z, 330, 14, f° 165.
60. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 87.
61. SAG, Z, 330, 25, f° 302v°. **Joyen**: vleeselijke gemeenschap oefenen. **Stove**: verwarmd vertrek; gelegenheid voor warme baden. Gent bestond o.m. uit het St.-Pieters en het St.-Baafsdorp. Naar dat laatste wordt hier verwezen.
62. Ibidem.
63. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 82v°. **Puppe**: lichtekooi. **Snoere**: ontrouwe vrouw.
64. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 40v°.
65. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 120v°.
66. SAG, Z, 330, 25, f° 188.
67. HUIZINGA (J.). *Op. cit.*, p. 243.
68. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 100.
69. SOLY (H.). Kroeglopen in Brabant en Vlaanderen. *Spiegel Historiae*, XVIII, 11, 1983, p. 570.
70. SAG, Z, 330, 13, f° 333.
71. RAG, Raad van Vlaanderen, 7508, f° 145.
72. WIELANT (Ph.). *Practijke Criminele*, uitgegeven door ORTS (A.), Gent, Maatschappij der Vlaamse Bibliophilen, 3de reeks, nr. 15, 1872, p. 167.
73. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 17. **Cateilijc**: roerende goederen van allerlei aard.
74. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 58v°.
75. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 2v°.
76. Gilde van voetboogschutters.
77. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 89.
78. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 121. **Conversatie**: verkeer, omgang. **Verfortsen**: geweld aandoen.
79. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 32.
80. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 74v°. **Wachten**: bewaken, in het oog houden. Het woord **blaerwachtere** als zodanig vinden we niet terug in het woordenboek, wel het woord **blaer**: kaal van hoofd. Het woord verwijst wellicht naar de tonsuur.
81. VLEESCHOUWERS-VAN MELKE-BEEK (M.). *Op. cit.*, nr. 6233.
82. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 80v°.
83. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 81v°.
84. SAG, Z, 330, 1, f° 253v°.
85. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 101v°.
86. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 88v°.
87. VAN CAUWENBERGH (E.). *Les Pèlerinages expiatoires et judiciaires dans le droit communal de la Belgique au Moyen Age* (Recueil des travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, 48), Leuven, 1922, p. 46.
88. BURKE (P.). *Stadscultuur in Italië tussen renaissance en barok*. Amsterdam, Contact, 1988, p. 126. (Cambridge University Press, 1987).
89. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 23.
90. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 14.
91. SAG, Z, 330, 1, f° 195v°.
92. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 116v°. **Doresteken**: een brief door een andere heensteken, ter verlenging van de bewijskracht van een vroeger opgemaakte schepenbrief.
93. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 98v°.
94. SAG, Z, 330, 1, f° 198.
95. SAG, Z, 330, 1, f° 200v°.
96. VLEESCHOUWERS-VAN MELKE-BEEK (M.). *Op. cit.*, nr. 14984.

97. Ibid., nr. 197.
98. VLEESCHOUWERS-VAN MELKE-BEEK (M.). *Op. cit.*, nr. 669.
99. SAG, Z, 330, 14, f° 345. *Crune*: krans van haar bij iemand die de tonsuur heeft ondergaan; de tonsuur.
100. VLEESCHOUWERS-VAN MELKE-BEEK (M.). *Op. cit.*, nr. 10906.
101. WIELANT, p. 83.
102. MUCHEMBLED (R.). *Op. cit.*, p. 16.
103. VANHEMELRIJCK (F.). *Misdadigers tussen rechter en beul, 1400-1800*, Antwerpen, De Nederlandse Boekhandel, 1984, p. 69.
104. VANHEMELRIJCK (F.). *De criminaliteit in de ammanie van Brussel van de Late Middeleeuwen, tot het einde van het Ancien Regime (1404-1789)*. Brussel, Verhand. van de Kon. Acad. voor Wetensch., Lett. en Schonen Kunst. van België, Klasse der Lett., 1981, XLII, 97, p. 69.
105. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 105v°.
106. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 111.
107. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 120v°.
108. DE WEERT (J.). *Op. cit.*, p. 227.
109. *Memorieboek der stad Gent. Van 't jaer 1311 tot 1793*, uitgegeven door MEERSCH (P.), Gent, 1853, p. 318.
110. *Memorieboek*, p. 318.
111. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 49.
112. BURKE (P.). *Op. cit.*, pp. 128-129.
113. In het rechtsjargon van de tijdgenoten begrijpt men onder majesteisschennis zowel de belediging van de Goddelijke als van de tijdelijke majesteit. Wij hebben het hier enkel over de laatste.
114. BLOCKMANS (W.) en PREVENIER (W.). *In de Ban van Bourgondië*, Houten, Fibula/ Unieboek B.V., 1988, p. 143. Men dient hier wel een onderscheid te maken tussen rechtstreekse aanleiding en oorzaken.
115. LECAT (Jean-Philippe). *De Bourgondische uitdaging. Bewogen leven in de late Middeleeuwen*. Brussel, Elsevier, 1985, p. 325.
116. BLOCKMANS (W.) en PREVENIER (W.). *Op. cit.*, p. 143.
117. SAG, B, 301, 1, f° 157v°.
118. *Memorieboek*, p. 70.
119. Ibid., p. 77.
120. Ibid., p. 78.
121. Ibid., p. 112.
122. ARA, Rekenkamer, nr. 14113, f° 7v°.
123. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 21v°.
124. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 127v°.
125. DE WEERT (Jan). *Op. cit.*, p. 264.
126. MAES (L.). *Op. cit.*, 1947, p. 346.
127. BERENTS (D.A.). *Het werk van de vos. Samenleving en criminaliteit in de late middeleeuwen*. Zutphen, De Walburg Pers, 1985, p. 170.
128. ARA, Rekenkamer, nr. 14106, f° 44.
129. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 119v°.
130. VAN HERWAARDEN (J.). *Opgelegde bedevaarten. Een studie over de praktijk van opleggen van bedevaarten (met name in de stedelijke rechtspraak) in de Nederlanden gedurende de late middeleeuwen (ca 1300 - ca 1500)*. Amsterdam, Van Gorcum, 1978, p. 14.
131. MAES (L.). *Op. cit.*, p. 433.
132. SAG, Z, 330, 1, f° 322v°. 15 augustus.
133. SAG, Z, 330, 7, f° 254v°.
134. SAG, Z, 330, 7, f° 362.
135. SAG, Z, 330, 13, f° 333v°.
136. SAG, Z, 330, 1, f° 322v°.
137. SAG, Z, 330, 14, f° 252v°.
138. SAG, Z, 330, 25, f° 183v°.
139. SAG, Z, 330, 1, f° 254v°.
140. SAG, Z, 330, 13, f° 337.

141. SAG, Z, 330, 14, f° 252v°.
142. SAG, Z, 330, 13, f° 261.
143. SAG, Z, 330, 26, f° 286.
144. SAG, Z, 330, 1, f° 254v°.
145. SAG, Z, 330, 13, f° 261.
146. SAG, Z, 330, 25, f° 177v°.
147. SAG, Z, 330, 14, f° 82.
148. SAG, Z, 330, 24, f° 622.
149. SAG, Z, 330, 13, f° 331.
150. RAG, Raad van Vlaanderen, 7510, f° 15.
151. Vroegste jaar waarvoor het Ballincbouc is bewaard gebleven.
152. VAN CAENEGEM (R.C.). *Op. cit.*, p. 155.
153. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 119v°.
154. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 22v°.
155. ARA, Rekenkamer, nr. 14115, f° 63v°.
156. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 18v°.
157. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 54v°.
158. MAES (L.). *Op. cit.*, p. 428.
159. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 119v°.
160. ARA, Rekenkamer, nr. 14115, f° 63v°.
161. VAN CAENEGEM (R.C.). *Op. cit.*, p. 198.
162. MAES (L.). *Op. cit.*, p. 432.
163. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 45v°.
164. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 9.
165. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 47.
166. ARA, Rekenkamer, nr. 14116, f° 22v°.
167. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 71v°, f° 74.
168. SAG, Ballincbouc, 212, 1, f° 137.
169. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 10.
170. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 22v°.
171. ARA, Rekenkamer, nr. 14116, f° 151.
172. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 110.
173. ARA, Rekenkamer, nr. 14110, f° 181v°.
174. ARA, Rekenkamer, nr. 14117, f° 198.
175. ARA, Rekenkamer, nr. 14118, f° 18v°-19.
176. ARA, Rekenkamer, nr. 14119, f° 46v°.
177. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 119v°.
178. ARA, Rekenkamer, nr. 14116, f° 64.
179. Ibidem.
180. MAES (L.). *Op. cit.*, p. 424.
181. ARA, Rekenkamer, nr. 14114, f° 66.
182. ARA, Rekenkamer, nr. 14108, f° 199v°.
183. VAN CAENEGEM (R.C.). *Op. cit.*, p. 194.
184. SAINT-DENIS (Alain). *Op. cit.*, pp. 403-411.
185. DE WAARDT (Hans). *Op. cit.*, p. 341.
186. Ibid., p. 351.
187. In onze eindverhandeling konden wij op basis van het bronnenmateriaal een volledig hoofdstuk wijden aan de verschillende locaties waar verbaal geweld werd gepleegd : thuis, op straat, in de taverne, in de rechtszaal, enz.
188. Zie in dit verband ook SAINT-DENIS (Alain). *Op. cit.*, p. 407.
189. In het artikel van Alain Saint-Denis voor het Frankrijk van de 12de et 13de eeuw is te lezen hoe de bijna persoonlijke belangstelling van de Heilige Lodewijk zorgde voor een repressief beleid inzake godslastering.
190. SAINT-DENIS (Alain). *Op. cit.*, p. 403.